

PASSIÓ LABIRINTUSBAN

Baka István: *Égtájak célkeresztjén*

VLM: – Ha van jól válogatott versgyűjtemény, amely megszégyeníti a kritikát figyelme kihagyásáért, akkor Baka István Szépirodalminál megjelent kötete minden bizonnyal ilyen. Mert arra mutat, s igen határozottan, amit ha észleltünk, se ismertünk el, hogy jelentős költővel van dolgunk. S nem mentség, hogy lassan, rejtve növvő életműről van szó, hogy a benne munkáló hagyományos, nemzeti elkötelezettségű, ha úgy tetszik: küldetéses költészet típus sajátosságai e líra igazi természetét illetően könnyen félrevezethetnek, gondolj az Adyra visszajátszó, *Az eltévedt lovast* idéző, s ugyanakkor a nyelvformálásban, a montírozó szerkezetmegoldásban, az atmoszférában, a vívódó személyiség felnövesztésében, az élményszerű intellektualitásban, mondhatni: a gondolkodás drámájában e törekvés legfontosabb tapasztalatait, felismeréseit, s ösztönző eredményeit hasznosító hosszú versre, a *Háborús téli éjszakára* vagy a *Döblingre*, s még annyi kisebb kompozícióra. Nem mentség, mert a mélyebb elemzés és értelmezés már évekkal előbb kideríthette volna hasonlóságban az elütőt, a saját logikájú másságot. Azt, amiről most a kötetvégi *Thészeusz*on át beszélhetünk legkönnyebben. Így kezdődik: „A labirintus én vagyok család / hogy léteznék útvesztő bármi más / a bikaszörny is énbennem lakik / én álmodom vérgőzös álmait / és én vagyok kit fel kell falnia / én Thészeusz Athén királyfija”.

LL: – Nagyon jellemző Baka-verset idéztél. Zárt, nálunk meglehetősen szokatlan líra ez, talán ez a kifejezésforma is hozzájárul, hogy sokáig homályban növekedett, s a kritika, ahogy mondd, nem figyelt rá kellően, vagy nem tudott vele mit kezdeni. Tulajdonképpen egész költészetében benne van ez a *Thészeusz*ban olyan hatásosan megfogalmazott hasadság, a maga sokféleségének tudata. S az, hogy magát egyszerre tudja mitológiai szörnyetegnek, bikaölő hősnak és labirintusnak, nemcsak az ő sorsát dönti el, hanem a költészetét is. Mert ez a széthúzó, tragikus felszültségekkel terhes világ jelenik meg a költészetében, bármekkora változáson ment is keresztül a húsz-huszonegy éves korában írott verseitől a mostani, nyugodtan mondhatom, remekléseiig. De nagyon rávall Bakára a *Thészeusz* nemcsak a drámai anyagával, hanem a formájával, mitológiai köntösével is. Nem messze ettől a verstől ott van a *Didó és Aeneas*, aztán a másféle szerepversek, a *Caspar Hauser* vagy a Széchenyit, Vörösmartyt színpadra állítók. Vagyis szemben közvetlenebbül, személyesebben valló pályakezdő költeményeivel, ezekben mintegy elszigetelt, eltávolítja magát az a magasfeszültségű érzéstömeget, amely talán összeroncsolná a verset, talán megperzselné őt magát is. Ezek a tárgyiasított vallomások persze mindig bizonytalanságban tartják olvasójukat: mennyi bennük az egyszerűen a választott alakot, helyzetet ábrázoló szándék, mennyi a személyes líra. Kereshetjük-e a jelmezben Baka Istvánt, Didóban, Laviniában az eleven nőalakokat? Vagy mennyire válasz az *Aeneas és Didó* a vers mottójában megidézett Jozsif Brodskij *Didó és Aeneas*-ára? Ebből a mottóból egyébként az is kiderül, hogy Baka hajlamos költőkhöz kötődni, idegenekhez és magyarokhoz, imitálni vagy magához hasonlítani, a maga lírájába építeni őket. Az Amerikában élő Nobel-díjas orosz Brodskijt egyébként ő fordította (másokkal együtt, de a legnagyobb részt vállalva) nagyszerűen magyarra, s a fordítás neki nemcsak állandó költői edzés, hanem természetesen szerepjátszás is. Baka költészetét ezek a hol rejtett, hol nyilvánvaló kapcsolatok, vonatkozások teszik visszhangossá.

VLM: – Nagyon fontos, kezdettől jelenlévő sajátosságot írtál körül. Amit ha formu-

lázni akarunk, akkor az élet eltávolításának, vagy még pontosabban, az élet művészettel való azonosításának nevezhetünk. Vagyis Baka István költészetének szinte semmi köze az élménylírához. Az ő számára valóságosabb az érzelem, a gondolat, a vízió, a látomás, mint a külső, kézzelfogható világ. Heves és intenzív, ami itt megjelenik, mert végső és lényegi, mintegy az élet esszenciája. Drámai karakterét mélyíti, hogy beszéde a vert állapotban élő emberé. „Erdő, te zöld reménytelenség, / vadak félelmével teli! / Fél lábon álló tölgyeid / rokkantak emlékművei. // Az éj, e csillaggal kivert / vaskesztyű Isten kezén” – íme néhány mondat a kötet eleji *Erdő, erdő* című versből. De lapozz bármelyikre, mindegyikből a korlátozottság, a kiszolgáltatottság, a béklyóba verő, rontó és züllesztő hatalmak ereje árad. Mármost a beszédhelyzet és beszédmód ambivalenciája mélyebb elemzés nélkül is utal Baka István világlátásának és gondolkodásának nagy feszültséget hordó komplementer-szerkezetére. Művészet és valóság összeegyeztethetlensége egyszersem egymásra-utaltsága, e líra szubjektumának individualitása és ugyanakkor kollektívumot megtestesítő mivolta, személyessége és személytelensége, konkrétsága és jelképiessége, szabadsága és meghatározottsága, szakralitása és profanitása pontosan jelezheti, milyen összetettség jellemzi Baka István líráját. Mintha Máté evangéliumát hallanám: „Aki meg akarja menteni életét, elveszíti azt, de aki érettem elveszíti életét, megtalálja azt”. Eszerint akár passiónak is nevezhetném Baka István költészetét. Passiónak, labirintusban.

LL: – Ha, okkal, szóba hoztad a passiójárás, hadd vessek egy pillantást Baka István költő-útjára, a régi versektől (a válogatott kötet legrégebb darabja 1969-ből való) a mostaniakig, mert ez a passiójárás, szükségképpen, nemcsak erkölcsi-emberi, hanem költői is. Ha Baka első verseit nézed, megdöbbsz attól a mesterségbeli tudástól, biztonságtól, amelyet manapság egy húszéves költőben ritkán tapasztalni. Vajon kitől tanulta, ki mondta meg neki, hogyan kell verset csinálni?

VLM: – Persze nem lehetetlen a válasz, ha elődeire gondolunk, Vörösmartytól Adyn át Nagy Lászlóig. Tőlük tanult.

LL: – És még sok mástól, többek közt az oroszoktól. Orosz szakos tanár is, de ennél többről van szó. Vonzalmai mélyebbről jönnek, választásait alkati megfelelések diktálják. Mindenesetre pályája fölött én ott látom az orosz líra csillagképeit, sőt, a prózáét is, s mintha az orosz semmi is ott kísértene a verseiben.

VLM: – Dosztojevszkij.

LL: – Igen, természetesen Dosztojevszkijre gondoltam, arra a dermesztő semmire, amely a *Bűn és bűnhődés* kiegészített Szvidrigajlovját vagy az *Ördögök* elvadult Sztavroginját várja. De vannak ebben magyar rokonai is, a földi poklok bugyrait fürkésző Kálnoky vagy a magára hagyott kreatúra kivettségét szenvedő Pilinszky. Baka passiójának is a semmi a végső stációja, legalábbis egyelőre. Az a megváltás, amelynek a halvány ígérete, meglehet, ott van benne, elmarad. Baka sohasem volt derűs költő, de újabb verseinek szorongató világa pályája kezdetén még nem öltött szilárd alakot. Ott inkább valami szelíd mélabú, tárgyitalan fájdalom érzik a lírájában. S hogy megint a rokonait keressem: a kötet első verse arra vall, hogy akkoriban Jeszenyin állhatott hozzá a legközelebb. Az ő sejtelmes, jobb szó híján mondom, táj költésze, paraszt-szürrealizmusa. Ha ezt a szakaszt olvasom: „Emlőnyi árnyú lomb itatja / a gödrök ritkuló sötétjét, / s levélrés-szájához tapadva / tűnődve csókolja a kékség”, Jeszenyin *Kéksége* jut eszembe, s nemcsak a képek, a szavak hangulata emlékeztet rá, hanem az a gyöngéd, áhíthatos figyelem is, amellyel az orosz költő a világ részletei, tárgyai, lényei fölé hajol. S mintha abban az időben a látásmódot is eltanulta volna Jeszenyintől. („Szétgurult olvasószemek / a földeken a varjak.”) Mindent megelevenítő, átélkesítő tekintete persze a József Attiláéval is rokonságot tart.

VLM: – Tegyük hozzá azonban, hogy e vers egy másik metaforája, az erdőé, már azt a labirintus-élményt is előlegezi, ami a maga teljességében a kötet végére ölt alakot.

LL: – Igen, sőt, jó másfél évtized múlva ez a metafora pontosan ugyanazt mondja majd, mint amit a *Thészeusz*. „Erdő vagyok – eltévedek magamban / Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódom”, olvasom a *Hurok-szonett* távolról Dantét is visszhangzó bevezető sorait. (Hadd jegyezzem meg zárójelben: nem a rossz irodalomtörténész-beidegződés számlálhatja elő velem Baka István költőmintáit. Vannak szerencsés, erős tehetségek, akiknek szükségük van efféle sugallatokra.) Baka István költőtermészetéhez az is hozzátartozik, hogy vannak makacsul vissza-visszatérő motívumai. Ilyen a versenként más-más jelentésű, sugallatú erdőkép, a varjak, a tájat „ezernyi tűjével kihímező”, a „vadvi-zek rongyát vasszürke cérnával szegő” zápor. S vannak belérögződött, többször is vers-be írt érzelmi helyzetek. De az állandó elemeket őrző versek természete két évtized alatt nagyot változott. Az első versek édesen-fájdalmasan szívbenyilallók, fülbemászók, még akkor is, ha tele vannak egy sivár világ szorongató képeivel. Polifonikusak, mégis dal-szerűek. Elemi líra szól bennük, színesek, látványosak. Baka ösztönös biztonsággal veszi észre, helyezi el a versbe a metaforikus hajlandóságú képeket. Utolsó versei viszont nyeresek, érdes felületűek, s mintha némelyikben fontosabb volna a nyelvi, mondattani megformálás, mint a kép. Ha viszont a hetvenes évek második felében írott verseire gondolok, a versek megformálásából (s nem elsősorban a tartalmukból) arra következtetek, hogy talán valami személyes válságon esett át. Ezt inkább csak sejteni lehet, hiszen a versindító élményt, a maga személyét mintegy visszavonja, a vers háta mögé rejti. Hogy megint valami párhuzamot mondjak: olyasmí ez Baka életművében, mint a Petőfiében a *Felhők* korszaka. Romantikusabb, színesebb, mint amire az előzményekből számíthatunk. Megkockáztatnám, bántó él nélkül, hogy dagályosabb. Mintha a szecessziós Ady nyelvét-képeit venné kölcsön, nyilván oka van, hogy akkoriban éppen erre volt érzékeny. Szertelenebb, egyenetlenebb, olykor már-már rikító (vér, genny, mocsok, halál, nagybetűs szavak, jelképek, Ady-módra), verseiben mégis fontos dolog történik a továbbiakra nézve. A szép, zárt formák itt töredeznek szét, megnyílnak annak a költői világnak, amely Bakát már félreismerhetetlenül jelentős költőnek mutatja. Hogy egyetlen verset említsek: ott van az 1984-es *Angyal*. (Azt a civilizált poklot jeleníti meg roppant szuggesztivitással, amely még kellékeivel, a rozsdaszeplős konzervdobozokkal is Pilinszkyt, *A szerelem sivatagát* idézi emlékezetünkbe.) A szép metaforák-képek helyét a valóság nyers koloncái foglalják el, elmaradnak az egyébként mindig feddhetetlen ízléssel alkalmazott díszek, más verseiben pedig tanúi lehetünk, hogy a hosszan kanyargó-indázó mondatokba beletolakszanak a prózai, köznapi nyelv szavai, törmelékei. Baka visszatér a kötött formákhoz, de a formába zárt nyelvi-költői anyag gomolygóbb, töredezetebb, mint a korai verseké. Nyers és fegyelmetlen, hagyományos és szokatlan, súlyos, mégis élvezhető, hozzáférhető. Így fogalmazza meg egyre pontosabban helyzetét ebben a cseppet sem derűs világban.

VLM: – Nincs módunk mindenről szólni, de érdemes kiegészíteni azt, ami eddig feltárult, hogy mélyebben érthessük és méltányolhassuk ezt a fennállóval szemben, mintegy a fennállót elviselve formálódó költészetet (megint, ugye, a passió-jelleg). Az első, ami okfejtésed konklúziója is lehetne, a versek kölcsönös feltételezettsége, a kötet, tehát az eddigi életmű szoros szövöttsége. Megkockáztatom: Füst Miláné ilyen még. A második, hogy itt nincs különbség konkrét és absztrakt, érzéki és fogalmi, én és világ közt. A Baka-versekben is minden valami rejtélyes közvetlenséggel jelenik meg. Mint az Isten, akihez minduntalan odafordul, s aki egyszerre vigasztaló és sújtó, kegyelmes és közönyös, irgalmatlan ellenség és gondviselő hatalom, aki tehát maga a világ, amelyben s amely ellenében Baka Istvánnak ki kellett küzdeni a magáét, költészete világát. S hadd fűzzem ehhez egy megfigyelésem: e lírának nincs szava a jövőről, a kötet utolsó verse, a *Thészeuszt* követő *Tájkép fohással* a mélyből kiáltó emberé, azé, aki minden lehetségest és lehetetlent megélt, átgondolt, s most eszmény és valóság végletes ellentmondásaiból

nem szabadulhatván, Istennel szemben folytatott monológját megadó gesztussal zárja. Vajon mi következik?

LL: – Itt be is fejezhetnék a beszélgetést. Hadd nevezzem meg mégis azt a költészetet, amelyet az imént olyan találóan jellemeztél. Úgy érzem, hogy ez a líra – ha itt-ott másfajta szólamok is felhangzanak benne – az egzisztencializmus, a keresztény egzisztencializmus égőve alatt helyezkedik el. Van benne Isten, megteremtette, de aztán magárahagyta az embert. Baka többnyire a földi pokol foglyának érzi magát. S ami olykor fel-felsajog benne, az nem annyira az Isten közélének a tudata, sokkal inkább az Isten hiánya. (Elhangzott 1991. február 25-én)

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS–VARGA LAJOS MÁRTON

„A SARKOKAT SZERETTEM AHOL ÖSSZEFUTNAK A SÍKOK”

Horváth Elemér: A szélrózsa gyökerei

VLM: – A most ötvenhetedik évében járó Horváth Elemér 1956 óta él Nyugaton, előbb Firenzében, majd Rómában, 1962 óta pedig az Egyesült Államokban. Verseivel találkozhattunk ugyan a *Szivárványban*, az *Új Látóhatárban*, a *Vándorének* című antológiában, a *Magyar Naplóban* vagy a *Hitelben*, sőt elhangzott munkáinak egy válogatása itt a rádióban is, világát azonban lehetetlen volt bemérni. Ez a versgyűjtemény az első lehetőség, hogy öt mélyebben is megismerjük és megértsük. Külön érdekessége ennek az Orpheusz Kiadónál gondozott kötetnek, hogy anyagát nem Horváth Elemér, hanem a szokással ellentétben, Kemsei István válogatta és szerkesztette. Meg kell hagyni, kitűnően, mert arra a küzdelemre összpontosít, amely a belső egyensúly teremtéséért és újratemtéséért zajlik, a kezdetektől mostanáig. Hogy közelebből milyen egyensúlyról van szó, azt a *Mörike mérlege* című vers határozza meg először és igen pontosan; de jellemzően: majd harminc évvel az indulás után. Érdemes hát közelebből is szemügyre vennünk.

*Ma délután egy pillanat
s az életemnek pontosan felét
külföldön töltöttem Aztán a serpenyő
átbillen s valami történni fog
várom a jelenéseket a harsonát
a világvégi galambot a pokol kapuit
közben megered az eső becsukom az ablakot
megvacsorázom zenét hallgatok
lefekszem és az ágyban még olvasgatom
Vallejo hátrahagyott verseit A háztetőn
október vére zeng éjszaka van
Eszembe jut Mörike mérlege
„nem leng egyenlő súllyal van tele”*